

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

З ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ: ЛОН Фуллер ПРО МОРАЛЬНІСТЬ ПРАВА

FROM THE HISTORY OF PHILOSOPHICAL AND LEGAL THOUGHT: L. FULLER ABOUT MORALITY OF LAW

Гайворонюк Н.В.,
к.ф.н., доцент,

доцент кафедри філософії та політології
Львівський державний університет внутрішніх справ

Пропонується розгляд питання про моральність права американським теоретиком права двадцятого століття Лоном Фуллером (1902–1978). Розкриваються погляди на співвідношення моралі та права, зокрема з позицій дискусії з Гербертом Гартом (1907–1992). Акцентується на світоглядній позиції автора і поглядах, викладених Л. Фуллером у роботі «Мораль права».

Ключові слова: право, мораль, внутрішня моральність права, мораль прагнення, мораль обов'язку.

Предлагается рассмотрение вопроса о моральности права, сделанное американским теоретиком права двадцатого столетия Лоном Фуллером. Раскрываются его взгляды на соотношении права и морали, в частности с позиций дискуссии между ним и Гербертом Хартом (1907–1992). Акцентируется на мировоззренческой позиции автора и взглядах, изложенных Л. Фуллером в работе «Мораль права».

Ключевые слова: право, мораль, внутренняя мораль права, мораль стремления, мораль долга.

It is proposed to consider the philosophical interpretation the question of the morality of law. Disclosed approaches to value morality and law in the history of philosophical and legal thought from the jusnaturalism and positivism. Accented attention to the philosophical discussion with H. Hart (1907-1992)

The material is devoted to the philosophical analysis of the field structure of morality of the American philosopher of law Lon Fuller, in which the single field of morality is structured into two areas - the moral duty and moral aspirations. This allows identifying the problem of determining the boundary between the morality of duty and moral aspirations as a key problem of modern ethics. In addition, the paper provides a classification of basic philosophical and ethical theories used according to their types of study of the genesis of morality.

Key words: law, morality, justice, moral duty, moral aspirations.

Не в перший і далеко не в останній раз дослідницький інтерес зосереджується навколо взаємодії двох важливих вимірів людського буття, а саме – права і моралі, конструювання соціальної реальності з позицій суцього і належного. Лон Фуллер, видатний представник класичної американської школи права, мав власну рецепцію моральності права, яка і буде розглянута в даному матеріалі з погляду ролі у філософсько-правовій думці та на основі світоглядно-філософських пріоритетів мислителя. Як відомо, труднощі з адаптацією концепцій минулого свідомістю наступних поколінь виникають тоді, коли на принципово нові умови функціонування людських спільнот приміряються старі зразки. Концепція Фуллера про моральність права не претендує на статус еталона розгляду проблеми. Вона цікава тим, що є водночас поглядом теоретика права і людини, в світогляді якої ціннісні орієнтації та моральні уявлення відігравали важливу роль.

Найбільш об'ємним і повним англomовним твором, присвяченим Фуллеру, є праця Р. Саммерса, який згодом став його біографом [12]. Серед сучасних неанглomовних авторів, які в тій чи іншій мірі займаються інтерпретацією спадщини Фуллера, можна назвати С.І. Архіпова, В.В. Архіпова, Н.В. Варламову, С.І. Кравченка, І.Ю. Козлихіна, В.В. Лапаєву, В.В. Оглезневу, А.Ф. Щеглова та ін.

Щодо українських досліджень, то їх небагато. Найчастіше Фуллер згадується в навчальній літературі в контексті відродженого природного права. Разом з Р. Дворкіним, Дж. Ролсом, К.-О. Апелем, Ю. Габермасом та О. Гьофе його відносять до комунікативно-дискурсивної доктрини відродженого природного права. Предметом окремого вивчення ні сам Фуллер, ні його погляди в українській філософії не були. Протягом тривалого часу послідовний інтерес до Фуллера проявляє дослідник із Санкт-Петербурга

В.В. Архіпов, якому належить переклад дискусії між Гартом і Фуллером з науковим коментарем до неї [8; 9] Він же є автором дисертаційного дослідження, присвяченого аналізу правової концепції Фуллера – найбільш повного і системного з доступної для вивчення (не англomовної) літератури, присвяченої американському теоретику права.

Метою даної статті є огляд світоглядних позицій Л. Фуллера, його інтерпретації взаємовідносин права та моралі.

Лон Фуллер (1902–1978) – представник Гарвардської школи права, дослідник, чий погляд не були належним чином оцінені за життя і в повній мірі не вивчені сьогодні. Вони не вкладались і не вкладаються в «прокрустове ложе» конкретної галузі правничої науки і неоднозначно сприймаються наступними поколіннями, адже кожне з них по-своєму оцінює його концепцію права, статус моралі та її взаємодію з правом. У середині минулого століття питання про моральність права звучало гостро і було частиною тривалої дискусії між прихильниками природного і позитивного права, яка мала великий резонанс в юриспруденції [1]. В сучасному правознавстві ця гострота втрачена, зокрема, на підставі тези про те, що аналітична юриспруденція включає в себе і те, і друге, отже, і питання про юснатуралізм Фуллера має другорядне значення. Як зазначає В.В. Оглезнев, значення Фуллера для юридичної науки головним чином полягає в «інтерпретації юридичних інститутів і процесів в широкому соціально-юридичному і міждисциплінарному сенсі» [6, с. 56]

В.В. Архіпов притримується іншої точки зору і характеризує погляди Фуллера як сучасний (посткласичний) варіант юснатуралізму на тій підставі, що вони детерміновані й зорієнтовані людиноцентрично. Підкреслює,

що без моральної та антропологічної скерованості його правова концепція розсипалася б, як картковий будинок [2, с. 148]. Опонує цій думці В.В. Лапаєва, яка не знаходить у Фуллера в повній мірі розвинутої та обґрунтованої думки про людину як основу внутрішньої і зовнішньої моральності права. Вона вказує на те, що з позицій лібертарно-юридичної теорії його погляди навряд чи можуть бути віднесеними до юснатуралізму [5, с. 242]. У свою чергу, В.В. Оглезнев вважає, що самостійного значення погляди Фуллера на право не мають, а є цікавими для аналітичної юриспруденції лише з точки зору участі в дискусії з Г. Гартом. Тоді цю дискусію Фуллер програв і тим самим змінив позиції юридичного позитивізму. Він вважає, що в дискусії з Гартом для нас є цікавою не стільки змістовна складова, скільки позиції протиставлення особистісних відносин її учасників, де Гарт виглядав більш впевнено, ніж Фуллер, який занадто палко та емоційно захищав свої погляди [6, с. 58]. Зустрічається й така думка, котра відмежовує спадщину Фуллера від філософії права [3, с. 25], хоча варто заперечити проти цього, адже в класичному варіанті рецепція моральності права ніколи не обходилася без філософської рефлексії. Наведені вище точки зору на характер поглядів Фуллера та оцінка його спадщини є настільки різними, що можна говорити про *інтерпретаційний характер* більшості підходів, що у значній мірі зумовлено рядом причин. На перше місце серед них поставимо маловивчену постать Фуллера, особистісні риси, вплив світоглядних цінностей на розуміння права і моралі. Листування з Г. Гартом свідчить про високоморальні якості Фуллера, толерантність і відкритість до дискусії [6, с. 56–58].

Творчість Фуллера зорієнтована на діалог: саме так написана його «Мораль права» [7]. По суті це лекції для університетської аудиторії, до якої він звик і з якою постійно працював як викладач. У «Моралі права» Фуллер використав «сократівський», тобто *діалогічно-полемічний стиль* викладення думок, «маєвтику» щодо істини, якій він допомагав народитися, але водночас лишив вибір як відкритий простір для думки кожного. Саме в такому дусі сприймається ситуаційна задача, яку він розмістив наприкінці книги і дав їй назву «Проблема злобливого донощика» [7, с. 225–232].

По-друге, Фуллера характеризує не лише науковий інтерес до права як окремої галузі знання. Він бачить його частиною соціальної реальності, яку в світоглядному плані його покоління сприймало крізь призму досвіду Другої світової війни, гострого і дискусійного питання про статус права і законів у нацистській Німеччині [4, с. 68–95]. Як відомо, саме це питання було в основі полеміки між Фуллером і Гартом. Гарт не заперечував антиморальності нацистських законів, але все одно вважав їх правом, а тому недотримання цих законів для нього було результатом морального вибору, а не запереченням їх правового статусу. Фуллер, навпаки, наполягав на тому, що ці закони від початку не були правом, адже не відповідали вимогам його внутрішньої моральності. По-третє, Фуллера характеризувала особлива манера наукової мови та методології, яка сформувалась під впливом ідей посткласичної лінгвістичної філософії [2, с. 149]. Крім того, він був схильний до використання метафор, за що критикувався сучасниками. З другого боку, саме це зробило стиль викладення його думок образним і зрозумілим, як у випадку із законодавцем-невдахою королем Рексом, який так і не навчився керувати своїми підданими [7, с. 38–43]. По-четверте, для Фуллера характерний символізм у розумінні того, що найважливіше за змістом може бути «невидимим». У роботі «Мораль права» світоглядно-філософська позиція автора прописана між рядками і є відображенням його внутрішніх переконань, пов'язаних, насамперед, зі ставленням до соціального і морального зла, яким був

нацизм, осмисленням уроків Другої світової війни в контексті розробки такої системи права, яка була би пронизана внутрішньою моральністю і була би невіддільною від неї. Очевидно, що ціннісно і морально обґрунтований світогляд Фуллера орієнтований на соціальні та гуманістичні ідеали. Подібну думку (щодо важливості світоглядних переконань для розуміння філософсько-правових ідей Фуллера) знаходимо у В.В. Архіпова, який зауважив, що в певному сенсі посередником між філософією та юриспруденцією в роботах Фуллера слугував його власний світогляд. «Філософські ідеї проходили крізь призму його власного досвіду та цінності й вже в такому вигляді втілювались в магістральну лінію його міркувань», – слушно зазначав згаданий вище автор [2, с. 50]. Отже, звернення до питання моральності права зумовлене внутрішніми переконаннями Фуллера щодо важливої ролі права в конструюванні соціальних відносин, котрі визначаються певними цінностями і моральними орієнтирами, співвідносяться з добром і злом. Звертаючись до «Моралі права», варто відзначити, по-перше, вірність Фуллера комунікативному підходу до права як співпраці громадян, по-друге, розуміння правової моралі як загальних правил цієї співпраці. На думку Фуллера, моралі належить встановити ці правила, які одночасно повинні як зобов'язувати, так і надихати людину. Для нього мораль – це внутрішній імпульс права, котрий «запускає» творення всієї правової системи. Як перевірити наявність або відсутність внутрішньої моральності права, яке є потенційною інтенцією юридичного закону як правового феномена?

Фуллер пропонує вісім наступних якісних критеріїв перевірки і відносить до них такі принципи: 1) всезагальність; 2) відкритість (доступність законів для тих, кого вони стосуються); 3) передбачуваність юридичної дії; 4) ясність: зрозумілість закону; 5) відсутність суперечностей; 6) відсутність вимог, які не можуть бути виконані; 7) постійність у часі (відсутність частих змін) і, нарешті, 8) відповідність між офіційними діями і проголошеним правилом. Як вказує В.В. Архіпов, названі принципи є нічим іншим як зв'язуючою ланкою між внутрішньою і зовнішньою мораллю, своєрідною проекцією вимог внутрішньої правової моралі в царину етики [2, с. 150].

У «Моралі права» Фуллер розрізняє дві іпостасі моралі. Першу він називає мораллю обов'язку, а другу – мораллю прагнення. Мораль обов'язку визначає базові норми, без яких суспільство існувати не може. Мораль прагнення є мораллю сходження, прагненням досконалості, відповідає ідеї найповнішої реалізації людського потенціалу. Коментуючи їх нерозривний зв'язок, А.Ф. Щеглов вказує, що вони є вертикальною лінією морального сходження людини, де в першій половині її шляху панує мораль обов'язку, а в другій – мораль прагнення [10, с. 209]. Все це, в розумінні Фуллера, стосується лише «вільної, відповідальної людини», «громадянина як рушійної сили, здатної на самовизначення».

На нашу думку, пафос думок Фуллера щодо проблеми зв'язку моралі та права скерований в русло *взаємної* відповідальності суспільства і людини, котрі можуть виконати своє призначення, лише рухаючись назустріч одне одному (у Фуллера часто зустрічається в тексті термін «взаємність»). Він вказує, що особистій відповідальності повинні відповідати такі способи правового регулювання поведінки, котрі породжують «почуття відповідальності» або підкреслюють «обов'язок перед суспільством». Якщо ми не вважаємо людей відповідальними за їхні рефлексії, наприклад, за кашляння в церкві, це не означає, що ми не можемо сподіватися на їхнє почуття соціальної відповідальності, котре «може мати велике значення для наших усталених порядків», – слушно зазначає Фуллер [7, с. 154]. У ракурсі поставленої нами мети, в контексті викладених вище думок виділимо відповідальність як

ключове соціальне і моральне поняття, котре, з нашого погляду, є базовим для розуміння світогляду Фуллера як особистості та яке в повній мірі відноситься до ключового питання взаємодії моралі та права в його розумінні. Можемо використати як пораду для наступних досліджень філософсько-правових поглядів Фуллера три умови оптимальної дійовості поняття обов'язку, що їх пропонує він сам. По-перше, варто дослідити відповідальність крізь призму стосунків взаємності як добровільної угоди між безпосередньо причетними сторонами, адже вони самі

«створюють» цей обов'язок. По-друге, взаємне виконання зобов'язань сторонами має бути рівноцінним. І нарешті, стосунки в суспільстві мають бути досить рухливими в тому сенсі, що, як пише Фуллер, «один той самий моральний обов'язок я міг сьогодні мати перед вами, а ви завтра – переді мною».

Всі три названі позиції є актуальними не лише як питання теорії, а як такі, що обумовлені практичними соціальними цілями, узгодженням правової і моральної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипов С.И. Правовые теории Роберта Алекси и Лона Фуллера. URL: <http://electronic.ruzh.org/?q=ru/node/538>
2. Архипов В.В. Лон Фуллер о соотношении права и морали. Правоведение. 2004. № 6. С. 145–152.
3. Кравченко С.І. Концепція права Лона Фуллера: основоположні елементи. Вісник Ужгородського національного університету. 2014. Серія «Право». Вип. 29. Т. 1. С.24–27.
4. Кунц Клаудиа. Совесть нацистов. М.: Ладомир, 2007. 400 С.
5. Лапаева В.В. Соотношение права и морали в правовой концепции Фуллера. Правоведение. 2013. № 2. С. 241–256.
6. Оглезнев В.В. Переосмысление и новая интерпретация дискуссий между Г. Л.А. Хартом и Л.Л. Фуллером и их значение для аналитической философии права. Вестник Томского государственного университета. 2010. № 330 (январь). С. 55–59.
7. Фуллер Лон. Мораль права; пер. з англ. Н. Комарова. К.: Сфера, 1999. 232 С.
8. Фуллер Л.Л. Позитивизм и верность праву: ответ профессору Харту; пер. с англ. В.В. Архипова. Правоведение. 2005. № 6. С. 124–159.
9. Харт Г.Л.А. Позитивизм и разграничение права и морали; пер. с англ. В.В. Архипова. Правоведение. 2005. № 5. С. 104–136.
10. Щеглов А.Ф. Два типа морали Лона Фуллера. Вестник Кемеровского государственного университета. 2014. Т. 1 (4). С. 208–211.
11. Summers R.S. Professor Fuller's Jurisprudence and America's Dominant Philosophy of Law. Harvard Law Review. 1978.